

ЧЕСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ ВОЛИНИ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ КОРЕНІЗАЦІЇ (20-30-ТІ РОКИ XX СТОЛІТТЯ)

У статті висвітлено стан чеських національних навчальних закладів Волині у контексті політики коренізації, досліджено процес створення та діяльність чеських шкіл на Волині у 20-30-ті рр. XX ст., проаналізовано еволюцію політики радянського уряду щодо чеського населення.

Одне з домінуючих місць у наукових педагогічних дослідженнях XXI століття посідають етнонаціональні проблеми. Освіта може бути ефективною лише за умови вивчення історичного досвіду та залучення його найбільш прогресивних і раціональних здобутків до сучасної практики. Національні меншини займають не просто певне місце в етнічній структурі України – їм належить вагомий внесок у розвиток продуктивних сил, науки і культури України. Наразі опубліковано ряд монографій, статей, присвячених історії євреїв, німців, поляків та інших етносів. Менш досліджена у плані освіти чеська тема, що можливо пояснити кількома причинами: 1) чехи не були такою численною групою, як скажімо, поляки чи євреї, і не впливали суттєво на політичну, соціально-економічну ситуацію в УРСР; 2) чехи не мали такої широкої мережі шкіл, національних рад тощо, як вищезгадані етнічні групи.

Окремі аспекти життя чехів у Радянському Союзі наводяться у невеликих розвідках дослідників В.А. Нестеренко, В.А. Надольської, М.Т. Щербак, Н.О. Щербак та інших [1; 2; 3].

Мета нашої статті – дослідити процес створення та діяльності чеських шкіл на Волині у міжвоєнний період та проаналізувати еволюцію політики радянського уряду щодо чеського населення.

За даними 1920 року, в Україні налічувалось 75 % усіх чехів РСФСР та УРСР [4]. У перші післявоєнні роки центральні та місцеві органи влади майже не приділяли уваги волинським чехам, у той час як для роботи з місцевими поляками, євреями, німцями були організовані спеціальні відділи, бюро при парткомках, виконкомках, наросвіті. Ситуація змінилася з початком політики коренізації, що була проголошена на XII з'їзді ВКП (б). Політика коренізації передбачала створення національних рад, шкіл у місцях компактного проживання нацменшин.

На теренах Волинської губернії чеські колоністи поселилися в 1850-1890 роках. Вони дуже повільно почали вивчати мову корінних жителів. На початку XX століття, виключаючи молодь, більшість колоністів не засвоїла російської чи української мови й у побуті вживала чеську мову з помітними впливами української, російської та польської мов [5].

Чеське населення та його колонії були розгалужені по всіх округах та районах Волинської губернії. Так, у Житомирському окрузі у 1923 році існували наступні чеські колонії: Крошня, Городище, Виногради, Плехова, Селянщина, Славів, Околек, Кручинець, Івановичі, Альтпінівка, Романів, Ольшанка. У Шепетівському окрузі чеські колоністи проживали у наступних пунктах: Дідова Гора, Мощанівка, Головни, Ядвинин, Антонівка, Мезиліска біля самого західного кордону Радянської Федерації та Польщі. У Коростенському окрузі чеські колонії були розташовані на кордоні з Київською губернією: Кужелі, Славковичі, Межеліска, Хаверов, Марг'янин і Словечно. У доповіді про політпросвітницьку роботу серед чеського населення Волинської губернії зазначається, що населення чеських поселенців було бідне й відстале в культурному та господарському відношенні [5].

У прикордонній смузі Шепетівського округу під керівництвом учителя-чеха були організовані у чеських колоніях гуртки, які ставили п'єси, готували лекції з проблем сільського господарства, члени гуртків проголошували доповіді та бесіди чеською мовою. Чеські школи та гуртки зацікавили чеське населення прикордонної смуги Польщі, де всяка освіта рідною мовою нацменшин була заборонена. Були також політичні спроби чеських колоністів із Польщі відвідувати школу та брати участь у роботі чеських гуртків [5]. Серед чехів-переселенців були вчителі, які закінчили вищі педагогічні іноземні освітні заклади. Це дало можливість у кожному поселенні відкрити школу, що утримувалася на кошти чеських колоністів.

Перші чеські школи були створені на Волині ще до революції. Однак деякі з них припинили свою діяльність після виїзду багатьох учителів до утвореної Чехословацької республіки. У роки коренізації чеське населення почало активно добиватися відкриття чеських шкіл навіть у тих селах, де було менше 40 дітей шкільного віку.

Чеська секція, яка була створена при Волгубнарпросі у травні 1921 року, обстежила 26 населених пунктів. У цих колоніях проживало 5000 чехів, дітей шкільного віку – 856, з яких – 498 відвідували школу. У 1921 та 1922 роках чеською секцією відкрито в 13 пунктах 13 шкіл, у яких діти навчалися рідною мовою. Кількість груп – 34 при 13 чеських вчителів [5].

На теренах Волинської губернії у 20-х рр. XX ст. діяла ціла низка етнонаціональних шкіл: польських, єврейських, німецьких тощо. Мережа шкіл нацменшин тут була значно більша, ніж в інших регіонах України, що суттєво вплинуло на тенденцію їх зростання в роки коренізації.

У річному звіті Волинської окрінспектури народної освіти за 1924/1925 рр. зазначається, що при Волинській окрузі існувало троє штатних інспекторів нацмену. Чеську національність обслуговувало Бюро нацмену, яке діяло при Окрінспектурі. Обстеження показало, що вчительство намагалося перейти до нових методів навчання. Спроби комплексного викладання проводилися лише у деяких школах, але жодна школа не перейшла цілком на комплексне викладання. Новим помітним явищем стало викладання по буквоскладовому методу. Всі

установи по польським, німецьким, чеським вертикалям були на місцевому бюджеті [6]. Загалом кількість освітніх закладів Волині можливо представити у наступній схемі:

Сітка установ нацмену по Волинському Округу на 1924/25 рр. [6]

	всіх шкіл	7-літки	4-літки	3-2-літки	рівно-біжні	кількість груп	кількість дітей
польські	39	1	5	24	9	102	2697
німецькі	59	2	4	49	4	124	3131
єврейські	21	10	5	-	6	107	4730
чеські	4	-	-	4	-	12	249
російські	10	6	1	3	-	52	1681
разом	133	19	15	70	19	397	12508

У зазначеному вище документі проект шкільної мережі нацменшин на 1925/1926 передбачав збільшення польських освітніх закладів на 28, німецьких на – 2, єврейських – на 1. Збільшувати кількість чеських та російських шкіл керівництво Волинської окрнаросвіти не планувало.

Шкільна мережа на 1925/1926 навчальний рік [6].

польських	німецьких	єврейських	чеських	російських
67	61	22	4	10

У 1924/1925 навчальному році польські школи були забезпечені на 15 % підручниками, німецькі на 30 %, єврейські на 35 %, російські на 40 %. Чеські школи в цілому не були забезпечені підручниками. Наступний рік був позначений явним покращенням такого стану.

Забезпечення підручниками (%) у школах нацменшин на 1925/1926 рр. [6].

польських	німецьких	єврейських	чеських	російських
25	30	35	20	40

Загалом у 1924-25 навчальному році в УРСР чеські школи охоплювали лише 43,8 % чеських дітей; 34,3 % продовжували відвідувати українські школи; 11,2 % – російські; 5,1 % – школи змішаного типу – українсько-чеські; 2,4 % – польські [7].

Усі чеські школи були початковими. У них зазвичай викладали 1-2 вчителі, навчалось 50-80 учнів. Навчання у школах тривало 4 роки. У доповіді про стан культосвітньої роботи серед чеських колоністів Волинської губернії читаємо: "Чешские школы на Волини имеют характер школ 1-ой ступени 1-4 групп, молодежь старшего возраста обучается в школах с украинским или русским языком преподавания" [5]. У цьому ж документі зазначається, що діти 1-ої групи навчаються виключно чеською мовою, а починаючи з 2-ої групи, вводиться навчання державних та інших мов відповідно плану Губвно. Маючи на меті виховати та дати освіту чеській молоді для життя в межах Радянських республік, починаючи з 4-ої групи всі предмети спеціального значення викладалися державною мовою, і чеська мова викладалася як предмет. Семирічок не було. У таких умовах випускники чеських початкових шкіл не мали змоги продовжувати навчання рідною мовою і змушені були навчатися в українській чи російській школі.

Не вистачало помешкань для навчання, підручників, а головне – досвідчених педагогів, які б знали чеську мову та культуру. З існуючих 13-ти шкіл та 15 гуртків тільки 6 шкіл та 4 гуртки мали власні приміщення, решта – знаходилися на приватних квартирах. Усіх учителів, які могли б викладати чеською мовою у межах Волинської губернії, нараховувалося 13. З них – один професор слов'янських мов, другий – закінчив консерваторію [5]. Деякі чехи наполягали на тому, щоб їм призначили українських учителів або такого вчителя-чеха, котрий разом із тим міг би викладати й українську мову [8].

Архівні матеріали свідчать, що в чеських школах нерідко використовували старі підручники та календарі, привезені колоністами 40-50 років тому з колишньої Австрії [5].

Варто зазначити, що до української чи російської мови представники чеських етнічних груп не прилучилися такою мірою, як скажімо, поляки. І одна, й друга мови сприймалися ними як іноземні.

Початок XX ст. позначений диференціацією національної української свідомості та свідомості національних меншин, орієнтацією на забезпечення свого місця у структурі українського суспільства. Проблема етнокультурних потреб національних меншин – це напрям державної політики УНР. Іван Огієнко, як Міністр народної освіти уряду УНР, всіляко підтримував рідномовну політику національних меншин, творив концепцію національної системи шкільної та вищої освіти в Україні – національної за характером, наукової за способом організації. І це тоді, коли в результаті більш ніж 250-річної русифікації в Україні не було жодної української вищої школи (університети в Києві, Харкові та Одесі не були українськими), не було українських середніх шкіл. У цій площині увагу притягує висновок професора Мічеганського університету(США) Р. Шпорлюка: саме з усвідомлення себе як етносу, як нації, як дійової особи історії та сучасного світу починається національне відродження. Автор звертає увагу на надзвичайну складність культурних процесів на території, яку в XX ст. уперше на картах названо Україною. Величезним досягненням, успіхом української ідеї є сам факт, що такі неподібні до себе території, з такими відмінностями у релігії, політичній історії, соціальній структурі об'єдналися як Україна [9].

Національна освітня політика часів коренізації мала на меті забезпечити відкритість до інших культур, передусім – до українського та інших корінних етносів. Не менш важливим було й те, що в середовищі чисельної нації українців розвивалося доброзичливе, толерантне ставлення до носіїв інших культур та мов.

30-ті роки XX століття характеризуються знищенням політики "українізації". У цих умовах працівників місцевого апарату, відділів освіти без усяких підстав звинувачували в насильницькій українізації етнопонаціональних меншин. Характерна в цьому плані ухвала колегії Народного Комісаріату освіти від 1 квітня 1933 року. У ній говорилося, що "в Україні мали місце певні націоналістичні перекошування, що полягають у фактично примусовій українізації частини учнів, що їх мова не є українська" [10].

У 1931 році питання про діяльність чеських шкіл Волині було порушене на засіданні ВУЦВК. Відмічалось, що місцеві органи зовсім не цікавляться станом чеських шкіл, які працювали без контролю радянської влади. Керівники УРСР були незадоволені тим, що чеські вчителі мали систематичний зв'язок з Чехословаччиною, звідки отримували літературу.

Проте варто зазначити, що ще протягом кількох років мережа чеських шкіл, рад не скорочувалася, на відміну від польських та німецьких. На наш погляд, це сталося тому, що дипломатичні стосунки Радянського Союзу з буржуазно-демократичною Чехословаччиною не були такими напруженими, як із Німеччиною чи Польщею. Однак наприкінці 30-х років XX ст. тоталітарний режим остаточно ліквідував чеські органи самоуправління, освітні заклади. В умовах нового радянського національного курсу, який полягав у необхідності створення нової нації – "радянський народ" освітні заклади етнопонаціональних меншин поступово припинили своє існування.

Як бачимо, процес створення та діяльності чеських шкіл загалом збігався у зазначений період з аналогічними процесами становлення та розвитку освіти інших етнічних груп (поляків, німців) на Волині. Тим часом прослідковується певна специфіка цього процесу. Зокрема, формування мережі освітніх закладів у чеських колоніях Волинської губернії відбувалося досить швидко, оскільки колоністи-переселенці в отриманні освіти вбачали важливу умову досягнення успіхів у господарській діяльності. Цьому процесу сприяли й наявність чеських вчителів, які отримали освіту в закордонних освітніх закладах. На прикладі становлення та діяльності чеських навчальних закладів Волинської губернії у 20-30-ті роки XX століття чітко простежується дія двох тенденцій: піднесення рівня етнічного шкільництва у 20-ті роки XX століття та згорання мережі національних шкіл в умовах тоталітарного режиму кінця 30-х років. Варто врахувати й те, що представники чеських етнічних груп нерідко стриманно ставилися до можливості асимілюватися, прагнули зберегти свою ідентичну самобутність. Російська й українська мови сприймалися ними на рівні іноземних.

Стаття не вичерпує всіх аспектів означеного дослідження, яке потребує подальшого глибшого висвітлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Нестеренко В.А. Чехи радянської Волині у міжвоєнний період (1920-1930 рр.) // Чехи на Волині: історія і сучасність. – Житомир – Малин: Волинь, 2001. – Т. 24. – С. 56-63.
2. Надольська В. Чеські господарства Волинської губернії в другій половині XIX ст. // Українська національна ідея: історія і сучасність: Наук. зб. – Житомир, 1997. – С. 54-56.
3. Щербак М.Т., Щербак Н.О. Політика царського уряду щодо німців та чехів та Правобережній Україні в XIX ст. // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність: Матеріали міжнародної наук. конф. – Новоград-Волинський – Житомир, 1998. – С. 11-13.
4. Чирко Б.В. Національні меншості на Україні в 20-30-х рр. // УІЖ. – 1990. – № 1. – С. 52.
5. ДАЖО. – Ф. 31. – оп. 1. – спр. 55.
6. ДАЖО. – Ф. 266. – оп. 1. – спр. 20.
7. Україна, 1929. Статистичний щорічник. – Харків: ЦСУУСРР, 1929. – С. 82.
8. ДАЖО. – Ф. 266. – оп. 1. – спр. 22.
9. Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – поч. XX ст. // Україна. Наука і культура. – 1991. – Вип. 25. – С. 159-167.
10. ЦДАДОУ. – Ф. 1 – оп. 20. – спр. 781. – Арк. 9.

Матеріал надійшов до редакції 18.09. 2007 р.

Памірская Л.Ю. Чешские национальные образовательные заведения Волины в контексте политики коренезации (20-30-е года XX столетия).

В статье рассматривается состояние чешских национальных учебных заведений Волины в контексте политики коренезации, исследуется процесс образования и деятельность чешских школ на Волины в 20-30-х годах XX столетия, анализируется эволюцию политики советского правительства относительно чешского населения.

Pamirska L.Yu. Czech National Educational Institutions in Volyn Region under the Policy of Rooting in the 20-30-s of the XXth Century.

The article deals with the state of Czech national educational institutions in Volyn region under the policy of rooting. The author investigates the foundation and the activity of Czech national schools in Volyn in the 20-30-s of the 20th century. The evolution of Soviet government policy of Czech population is analysed